

РОЛЬ НАВЧАЛЬНОГО ПРЕДМЕТА «КОМПОЗИЦІЯ» СЕРЕД ДИСЦИПЛІН ХУДОЖНЬОГО ЦИКЛУ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

Актуальність. Стан науково-методичного забезпечення художньо-естетичної підготовки майбутніх учителів трудового навчання дозволив виявити низку суперечностей між традиційними формами викладання спеціальних художніх дисциплін і відсутністю чіткої класифікації методів навчання композиції. Наведені вище суперечності знижують якість підготовки фахівців і визначають необхідність пошуку шляхів їх розв'язання.

Процес навчання композиції є найбільш складний і найменш розроблений як у теоретичних, так і в методичних аспектах, тому художники-педагоги розробили основоположні методи навчання композиції (О. Гаврилов, В. Козлов, Ф. Ковальов), їх спеціальні дослідження були спрямовані на розробку методики навчання композиції, розвиток творчих здібностей студентів у композиційній діяльності. Деякі вчені присвятили свої праці розробці: методики формування професійних знань, умінь і навичок (О. Риндін, Л. Риндіна). Важливе значення мали дослідження таких учених, як: М. Климович (розвиток образного мислення на заняттях з композиції); В. Григор'єва (формування навичок композиційної діяльності) та ін.

Композиційні уміння визначають критерії результативності підготовки майбутнього вчителя трудового навчання та розвитку його творчих педагогічних здібностей. У педагогічній літературі досить широко розкрито загально-дидактичний аспект формування пізнавальних і творчих умінь (Є. Ільїн, І. Кулібаба, В. Онищук, В. Петров, П. Рудік, В. Семиченко, С. Сисоєва, А. Усова, І. Якиманська та ін.). Психологічні аспекти розглядалися у працях В. Ананьєва, В. Гордона, В. Зінченка, Г. Костюка, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, Н. Талізінної та ін. Проблему художньої творчості досліджували М. Волков, Л. Виготський, І. Зязюн, Б. Мейлах, В. Моляко, Я. Пономарьов, та ін.

Мета: проаналізувати вплив методів навчання «КОМПОЗИЦІЇ» при підготовці майбутнього вчителя трудового навчання.

Становлення композиції як самостійної теорії здійснювалося у тісному взаємозв'язку з соціально-економічними умовами в різні історичні періоди. В епоху античності і середніх віків у теорії композиції виникли поняття «ритміка», «симетрія», монументальна та декоративна основи в композиції. Виявлено також низку закономірностей, які розкривають правила і прийоми передачі світла в зображенні, світлоповітряного середовища, побудови сюжету, закономірності цілісності, контрасту, світлотіні, новизни, пропорційності (в епоху Відродження). Подальший розвиток теорії і практики композиції безпосередньо пов'язується зі значенням «основних» ліній («вертикаль», «горизонталь», «лінія краси», «композиційна діагональ»); розташуванням фігур («вінком», «центральна фігура») і симетричним протистоянням груп; лініями горизонту, колоритом тощо.

Композиція стає самостійним предметом навчання тільки в другій половині XIX століття (до визначеного часу композиція була доповненням до дисциплін «Малюнок» і «Живопис»). Композиційне розв'язання художніх завдань стає основою художньої освіти. Оновлене розуміння змісту композиції примусило представників художньої освіти розробляти наукові основи композиції як специфічної галузі художньої теорії та практики. Основними ознаками і компонентами композиційної діяльності стали: контраст, симетрія і асиметрія, динаміка і статика, ритм, колорит, «центр уваги», точка зору, горизонт, плани композиції, фрагментарність, паралельність напрямків, стиль зображення. Стало очевидним, що фахівці почали приділяти велике значення методиці роботи над композицією, тому розвиток композиційної майстерності майбутнього фахівця залежав від використання в процесі навчання комплексу методів формування композиційних умінь.

Говорячи про композицію твору в цілому, слід застосовувати її тлумачення і в конкретному виді діяльності. Композиція твору - це художньо-оптимальна структура, цілісність із закономірно поєднаними між собою елементами, які відображають його матеріально-технологічні, функціональні та художні засади, та композиція у широкому значенні - це наука про систему закономірностей, прийомів та засобів творення, декоративних та ужиткових цінностей [5].

Звідси предметом композиції декоративно-прикладного мистецтва буде весь світ художніх побутових речей, створених людиною безпосередньо в її трудовій діяльності, які розглядаються з погляду закономірностей, прийомів і засобів композиції.

Композиція покликана створювати в творах мистецтва органічну єдність міри, доцільності й гармонії, прекрасного. Водночас вона сприяє логічно вмотивованому

використанню відповідних законів об'ємного і площинного формотворення, допомагає авторам досягти в творах художньої довершеності.

Будь-яка творчість неможлива без відпрацьованих методів, способів пізнання. Окремі з них становлять логічну, науково вивірену систему - методологію, котра формує теорію. Метод і методологія перебувають у постійному зв'язку, як частина і ціле. Однак метод динамічніший, вишукує і здобуває нові знання, спрямовані на вдосконалення і методології, тоді як методологія статична, повільно змінюється, намагаючись зберегти себе.

Методологія композиції спирається на засади методології естетики та загальної філософії. Вона послуговується власними принципами для виділення й обґрунтування законів композиції, прийомів, засобів тощо. До найважливіших методологічних принципів теорії композиції належать – наслідування, відтворення символізм, стилізація, структуралізм, функціоналізм та ін.

Основний принцип творчої діяльності Стародавнього і Античного світу, розроблений у всій повноті Арістотелем. «Мистецтво наслідує природу», - писав він, маючи на увазі образне відтворення природних речей і у відповідності з законами того чи іншого виду мистецтва. Концепція композиції творів декоративно-прикладного мистецтва застосовувалася у середні віки і в новий час, відома вона і сьогодні. Наприклад, наслідування в посуді об'ємних форм гарбуза, яйця, черепашки і т.п., в орнаментиці відтворення декоративних якостей багатьох квітів, плодів і листків, мармурового візерунку, ажурного мережива павутиння. Перелічені мотиви наслідування найбільш характерні в розписі тканин, дають можливість як стилізованого зображення, так і наближеного до природних мотивів.

Стилiзацiя - композиційний принцип, що полягає у навмисному наслідуванні творів декоративно-прикладного мистецтва попередніх епох, країн, стилів, напрямів, шкіл тощо. Порівняно з підробкою, фальсифікацією творів давнини, стилізація не приховує своєї вторинної інтерпретації відповідних художніх ознак стилю. Вона може мати характер поверхневий, частковий з елементами «цитування» декору, або поглиблений, що проникає у структуру й архітектуру форми та оздоблення виробу.

Функціоналізм - напрям творчості, котрий виник в архітектурі на початку XX ст., стверджував перевагу в будівлі практичності над формою. Згодом концепція функціоналізму проникає у декоративно-прикладне мистецтво меблі, обладнання житла, посуду тощо, стає основоположною у дизайні [1].

Протягом багатьох століть цехові ремісники, народні майстри інтуїтивно відчували існування стійких закономірностей побудови форми і декору. Вони нагромаджували досвід із покоління в покоління передавали секрети творчості, що виражалися у вишуканій, традиційній формі виробів, сталих композиційних схемах орнаментів тощо.

Схема композиційних закономірностей має чітку ієрархічну співпідлеглість, загально-художні композиційні закони, які відображають об'єктивні закономірності реальної дійсності, композиційні закони, що діють локально в окремих видах мистецтва, композиційні прийоми факультативного характеру. Завершують систему засоби виразності і семантичні засоби. Система ґрунтується на об'єктивних законах, співзвучних відповідним законам природи і суспільства. Вони діють у багатьох видах мистецтва, тому називаються головними, а саме: закон традиції, цілісності і тектоніки.

Закон традиції. Композиція творів декоративно-ужиткового мистецтва, зокрема площинна композиція художнього текстилю, тісно пов'язана із художньою спадщиною, генетичним кодом художньої традиції. Характер цього зв'язку історично визначився у різновидах структури художньої системи: канонічної, традиційної та новаторської. Художня традиція регулює складний процес відбору, освоєння, трансляції і розвитку повторення історичного соціокультурного досвіду. Звідси впливає чітка функціональна залежність: традиція зберігає і відновлює соціокультурні структури, канон зберігає і відтворює традицію. Однак канон - це широке коло, комплекс світоглядно-естетичних і художніх концепцій, що поєднують у собі:

а) світоглядно-естетичні норми;

- б) набір усталених об'ємно-просторових форм;
- в) іконографію образів і орнаментальних мотивів;
- г) композиційні стереотипи і структури;
- д) художньо-технологічні рецепти і прийоми виконання.

Закон цілісності. Різноманітні прояви цілісності зустрічаються в природі, суспільстві, мистецтві. Особливості закону цілісності в мистецтві впливає із суті композиції, її родової, головної ознаки. Тому його дія переростає у найважливішу дію для композиції на рівні загально-художнього закону. Цілісність - властивість і якісний показник художнього твору, що синтезує елементи, частини в єдине неподільне, ціле. Отже, основні риси цілісності - неподільність, підлеглисть і групування елементів, частин композиційної структури твору.

Для досягнення композиційної цілісності інколи вдаються до групування елементів, тобто об'єднання окремих деталей форми, мотивів орнаменту у більші частини, форми або рапортні одиниці візерунку. Людина водночас може сприймати обмежену кількість елементів не більше семи. Якщо така кількість переходить цю межу, у свідомості миттєво, і переважно безконтрольно, проходять об'єднання їх у групи. З цього принципу, пов'язаного із нашим сприйняттям, утворюється прийом групування.

Закон цілісності допомагає розкрити співвідлеглисть компонентів структури твору, єдність образу через складну систему зв'язків: форма твору в ансамблі і середовищі. Форма частини у загальній формі предмета і форма елементів у частині форми.

Закон тектоніки має художнє осмислення функціональної і матеріально-конструктивної структури є засобом створення естетично виразної форми твору. Закон діє у народній і професійній творчості, однак з тією різницею, що в народній він закладений у традицію, тоді як художники користуються ним свідомо, вибірково застосовуючи той чи інший матеріал, техніку, конструкцію тощо.

Тектоніка - гармонійна взаємозалежність формотворення виражається загальною формулою: функція - матеріал - структура - конструкція - форма.

У композиції творів мистецтва крім головних законів діють закони масштабу, пропорційності та контрасту. Порівняно з головними вони мають вужче застосування у системі мистецтв, однак у композиції без них не обійтися.

Закон масштабу. Серед творів мистецтва трапляються такі, що мають однакову форму, але різну величину внаслідок певних функціональних вимог. Зрозуміло, розміри, величини предметів мають якість розумні межі - від дуже мініатюрних до великих розмірів. Людині найзручніші в користуванні предмети оптимальної величини звичайного масштабу. Звідси, людина в композиції творів мистецтва є своєрідним масштабним еталоном, мірою всіх речей.

Закон масштабу розкриває логічно і художньо мотивовані метричні співвідношення між людиною і твором, між оточуючим середовищем і твором, між його елементами та загальними габаритами форми.

Виявлення масштабності в композиції забезпечують закони пропорційності та контрасту, засоби ритмічної організації форми.

Закон пропорційності передбачає інтуїтивну або свідому організацію прийомів плоскісного та об'ємно-просторового формотворення на основі кратних і простих співрозмірних величин. Таким чином, закон пропорційності - гармонійне поєднання частин, елементів у єдине ціле. Він дає змогу уточнити форму, знайдену на основі головних композиційних елементів і підпорядковуючись провідній конструктивно-художній ідеї.

Закон контрасту ґрунтується на філософському законі єдності і боротьби протилежностей, тому неможливо вичерпно окреслити всю широчінь його функціонування, роль і значення. Але у мистецтві художник вільний у виборі тотожностей, нюансу чи контрасту [2].

Тотожність виявляє найпростішу композиційну залежність повторення різних величин 1:1 -метричних, ритмічних, пластичних, тональних, кольорових і т.ін. Тотожні повторення застосовують при виготовленні наборів ансамблю однотипних речей: чашок, тарілок у

порцеляновому сервізі, точених дерев'яних ємкостей, вишитих серветок, розписних хустин тощо. На тотожних повтореннях ґрунтується рапортна сітка в орнаменті.

Композиційні відношення, що наближаються до повторення різних елементів, величин, властивостей площинно-просторової форми, називаються нюансами. У нюансах композиція відношення подібності при повторюваності виступає сильніше, ніж різниця, а тому вони, як і тотожні, є засобом вираження цілісності й спокою у творах. Отже, нюанс - це відношення близьких за властивостями композиційних ознак предмета.

Збільшуючи нерівність у співвідношенні величин, характері властивостей предмета, ми водночас зменшуємо їх подібність, і переваги набуває розбіжність. Активно виражені відміни, нерівності та їхні протиставлення у структурі твору створюють контраст композиції. Орнаментальна композиція має свій спектр контрастів:

- а) контраст конструктивної ідеї домінанти мотиву, рапорту;
- б) метричний контраст мотиву, рапорту: відкритий-закритий, трьох компонентний;
- в) пластичний контраст мотиву, рапорту; динаміка -статика, ритміка-аритмічність, центр -ацентричність, симетрія-асиметрія;
- г) контраст матеріалу фактура, тон, колір: гладка-шорстка, світла-темна, монохромна-поліхромна;
- д) контраст засобів виразності: лінія-пляма, площинність-рельєфність, силует-ажурність [3].

Таким чином, за законом контрасту взаємодія відповідних пар /елементів/ посилює і загострює їхню контрастність, а взаємодія тотожних і нюансних елементів послаблює виразність сприйняття.

Композиційні прийоми на відміну від законів належать до нестійких факультативних категорій, відіграють важливу роль у розробці конструктивних ідей тектонічної структури та в посиленні пластичної й емоційної виразності композиції. Прийоми композиції розвивались і збагачувались у практичній діяльності багатьох поколінь народних майстрів, цехових ремісників та професійних майстрів.

До головних композиційних прийомів відносимо ритм, метричність, симетрію, асиметрію, статику і динаміку.

Ритм, як композиційний прийом декоративно-прикладного мистецтва - це повторення елементів об'ємно-просторової і площинно-орнаментальної форми та інтервалів між ними, об'єднаних подібними ознаками тотожними нюансами і контрастними співвідношеннями властивостей тощо. Він буває простий і складний. Простий ритм - рівномірне повторення однакових елементів та інтервалів в об'ємно-просторовій та орнаментальній структурі - називається метричним. Складний ритм ґрунтується на поєднанні накладанні простих. Кількість комбінацій при цьому безмежна, але протяжність ритмічних структур має кількісні межі.

Симетрія, як композиційний прийом - це чіткий порядок у розташуванні, поєднанні елементів, частин відповідної тектонічної структури творів декоративно-прикладного мистецтва. Симетрія вносить у твори ДПМ порядок, закінченість, цілісність, асоціюється з вольовою організацією форми і декору.

Асиметрія – це відсутність будь-якої симетрії. Асиметрія виражає невпорядкованість, незавершеність. Вона за своєю суттю «індивідуальна», тоді як в основі симетрії закладена певна технологічна спільність. У композиції декоративно-прикладного мистецтва симетрія і асиметрія є важливими прийомами організації цілісної форми.

Динаміка і її протилежність статика урівноважено діють на емоції, виражають характер сприйняття форми предмета, його площинний декор.

Контраст відношень створює динаміку як «зоровий рух» у напрямі переважаючої величини. Це однаково стосується об'ємних і площинно-орнаментальних форм. Слабка динаміка виражається нюансами відношеннями елементів. Тотожні відношення величин форми за трьома координатами характеризують статичну структуру.

Композиційний прийом динаміки і статичності ґрунтується не тільки на вимірних величинах форми, а й на співвідношеннях інших властивостей ажурності, тону, кольору, фактури тощо.

Засоби виразності поряд із головними законами композиції та художніми прийомами в мистецтві, додатково несуть важливе емоційне навантаження. Народні майстри й професійні художники в своїх творах вибірково застосовують різноманітні засоби емоційно-художньої виразності, а саме: фактуру, текстуру, колір, графічність, пластичність та ажурність. Всі перелічені засоби виразності творів мають своє пояснення та застосування.

Специфіка різних виробів полягає в тому, щоб їх форма відповідала своєму призначенню, а також відповідала матеріалу, з якого вони зроблені.

На композицію виробів суттєво впливає співвідношення функціональних, естетичних і техніко-економічних вимог. Зручність і краса форми - важливі критерії композиції різного обладнання та предметів побуту призначених для забезпечення матеріальних та побутових благ і потреб людини. Важливим науковим фактором розвитку основ композиції є процес формоутворення в природі, мистецтві та техніці. Вивчення принципів формоутворення в природі дозволяє людині перейти на більш вищу ступінь творчості, особливо в розвитку техніки. Так, тривалий час дослідження динаміки польоту і структури крила птаха допомогли відкрити закон, підйомну силу крила літака та лопастей гвинта.

Важливо розширити вивчення композиції особливо у підготовці вчителя трудового навчання, адже серед різних факторів, які впливають на форму, композицію, колір предмета особливе місце займає фізіологічна оптика, тобто сприйняття оком ліній, об'ємних форм і кольорів. Ці особливості нюансних та контрастних співвідношень можна легко прослідкувати на прикладах геометричних ілюзій. Людському зору властиво піддаватися оптичному обману. Наприклад, око людини значно краще оцінює розміри по ширині, ніж по висоті та глибині. Вертикальна протяжність здається довшою рівновеликої горизонтальної [4].

Висновки. Вивчення проблеми викладання курсу «Композиція» в педагогічному університеті дасть змогу більш успішно підвищити загальний, професійний рівень майбутнього вчителя трудового навчання.

Композиційні вміння, завдяки своїм властивостям широкого «перенесення» (функціонують при вивченні малюнку, живопису, скульптури, декоративно-прикладного мистецтва), були визначені як такі, що мають інтегративний характер. Тому, що композиційна діяльність - це система роботи художника, який «будує» зображення в часі і просторі з урахуванням обраної ним конструктивної ідеї (створення безперервної єдності зі змістом твору).

Встановлено, що композиційна діяльність у процесі вивчення цілісності, контрасту, ритму, світлотіні, новизни, пропорційності та ін. розвиває вміння здійснювати композиційний аналіз; художньо сприймати і образно уявляти оточуючу дійсність і мистецький твір; використовувати формальні засоби композиції.

Знання законів композиції мистецтва необхідні студентам для навчання протягом усього періоду оволодіння навиками роботи в тому, чи іншому виді діяльності, а згодом і у творчості. Це допоможе створювати навчальні і творчі вироби на основі професійних знань, дотримуватись стильових напрямів, зберігати традицію в народному мистецтві.

Література:

1. Антонович Є.А. Російсько-український словник-довідник з інженерної графіки, дизайну та архітектури: Навч. посібник. - Львів: Світ, 2001. - 240 с.
2. Макарова М. Н. Перспектива. Учебное пособие для студ. пед инст. по худ. граф. спец. - М.: Просвещение, 1989. - 191 с.
3. Ратнічин В. М. Перспектива. - К.: Вища школа, 1977. - 135 с.
4. Сапего И. Г. Предмет и форма. - М.: Советский художник, 1984. - 304 с.
5. Щербина В.Г. Використання українського декоративно-ужиткового мистецтва в позакласній роботі з праці // Матеріали науково-практичної конференції «Сучасна трудова та професійна підготовка шкільної молоді». - Кривий Ріг МО України, 1998. — С 124 -127.

Визначено домінуючу роль навчального предмета «Композиція» серед дисциплін художнього циклу у підготовці майбутнього фахівця.

Ключові слова: композиція, композиційна діяльність.

Обоснована доминирующая роль учебного предмета «Композиция» среди дисциплин художественного цикла при подготовке специалиста.

Ключевые слова: композиция, композиционная деятельность.

The leading position of «Composition» as educational subject among fine arts sciences in future specialists training has been confirmed

Key words: composition, compositional skills.